

ABDULLA AVLONIY ASARLARI TALABALARDA YUKSAKAXLOQIY FAZILATLARNI SHAKLLANTIRISHDA MUHIM MANBA SIFATIDA

Madina Isroil qizi Ashurova

Toshkent davlat pedagogika universiteti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada Abdulla Avloniy asarlarida tarbiyaviy qarashlari tahlil qilingan. Abdulla Avloniyning tarbiyaviy faoliyati, asarlaridan talabalarni yuksak axloqiy fazilatlarni shakllantirishda foydalanish masalalari bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: tarbiya, shakllantirish, jadidchilik, maorif, ma'naviyat, ma'rifat

ABSTRACT

The article analyzes the educational views of Abdullah Avloni. The issues of Abdullah Avloni's educational activity, the use of his works for the formation of high spiritual and moral qualities among students are outlined.

Keywords: upbringing, formation, Jadidism, education, spirituality, enlightenment

KIRISH

XIX asrning oxiri - XX asr boshida Turkiston madaniyati qator talantli olim, sayyoh, shoir, pedagog, jurnalistlarni yetishtirib chiqardi, ular xalqimizning umumiy madaniy rivojlanishiga juda katta ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda Ahmad Donish, Berdaq, Feruz, Muqimiy, Furqat, Zavqiy, Bayoniy, Avaz O'tar kabi olim, shoirlar o'z davrining muhim masalalarini ko'tarib chiqdilar va xalqni ilm-fan, marifatni egallashga undadilar.

XIX asr oxiri XX asr boshidagi o'zbek milliy pedagogikasining mashhur vakillaridan biri - ma'rifatparvar shoir, dramaturg, jurnalist, olim, davlat va jamoat arbobi Abdulla Avloniydir. Uning madaniyatimiz tarixidagi o'rni haqida gap ketganda, ikki jihatini alohida ta'kidlash zarur: pedagogik faoliyati va adabiy - badiiy ijodi. Uning pedagogik faoliyati, ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlari XX asrning boshlarida yangi bosqichga ko'tarilgan ma'rifatchilikning xususiyatlarini belgilashda muhim manbalardandir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Atoqli pedagog, dramaturg Hoji Muin o'zining «O'zbekcha alifbolar tarixi» maqolasida 1900-yildan 1925-yilgacha yaratilgan

alifbolarga obzor berib, A. Avloniy «Birinchi muallim » asarini Saidrasul Saidazizovning «Ustodi avval» hamda Munavvarqori Abdurashidxon o'g'lining «Adibi avval» asarlaridan keyin tilga oladi: «Uchinchi — «Birinchi muallim». Bu alifbo 1912-yilda Abdulla Avloniy tomonida yozilib, Toshkentda «Maktab kutubxonasi»ning xarji bilan bosildi. Oktyabr o'zgarishigacha 4—5 qatla bosilib chiqdi». [6]

A. Avloniy mazkur alifbo darsligini yaratishda usuli savtiya metodida yaratilgan dastlabki darsliklarni chuqur o'rgandi, o'zining amaliy pedagogik faoliyatidan keng foydalandi. Muallif alifboni yaratishda bolalarning yosh xususiyatlariga alodida e'tibor berdi, o'qishning eng oson usullarini qo'llashga harakat qildi. Bu haqda A. Avloniy yozadi: «Muhtaram muallim afandilarimizdan rijo qilurmanki, bizning «Birinchi muallim»imizdan ham olub, tajriba qilub, o'qutub ko'rsalar. Chunki har gulning bir isi, har mevaning ta'm va mazasi vordur. Bu «bo'y» va «ta'm» esa tajriba sohiblarina kashf va ma'lum o'lur. Shoyad millat bolalarina foydabaxsh o'lur umidinda bir necha muallimlarimizning iltijolari ila ko'b vaqt tajriba so'ngidan bu risolai ojizonamni «Birinchi muallim» ismi-la maydoni intishora tuydim. Maorifparvar muallim birodarlarimiz iltifotsiz qoldirmasalar kerak».

Abdulla Avloniy o'quvchilarni estetik tarbiyalashda, ularning og'zaki nutqini o'stirishda maktabning pastki sinflaridayoq ifodali o'qish usuliga alohida e'tibor beradi. Shuning uchun ham muallifning ushbu «Birinchi muallim», «Ikkinchi muallim» darsliklari usuli jadid maktablarida ancha keng qo'llangan va bir necha bor qayta nashr qilingan.

Abdulla Avloniyning «Adabiyot yoxud milliy she'rlar» (5 juzdan tashkil toptan) to'plami hamda «Maktab gulistoni» ham maktablarning yuqori sinflari uchun darslik—majmua sifatida yaratilgan. Shuning uchun ham ushbu majmualarga faqat o'zininggina she'rlarini emas, boshqa mualliflarning ham bolalarbop asarlarini kiritgan. Majmualar 1909—1917-yillar davomida nashrdan chiqarilgan, darslik-majmualar ifodali o'qishda asosiy qo'llanma vazifasini bajargan.

Shoir-pedagog A. Avloniy mazkur asarlarida ham o'quvchilarga tavsiya qilgan badiiy matnlarning bolalar bilim saviyasiga mos bo'lishiga, ularni qiziqtirishiga alohida e'tibor beradi.

Chunki u asrlar davomida maktab va madrasalarda darslik sifatida o'qitib kelingan kitoblar bolalarning yoshlik xususiyatlariga, ruhiyatiga, bilim saviyasiga butunlay to'g'ri kelmasligini pedagoglar orasida birinchilardan bo'lib ko'ra olgan va bu to'g'rida baralla fikr bildirishga jur'at qilgan edi.

O'zbekiston Respublikasi taraqqiyotining hozirgi bosqichida yoshlarning ma'naviy qiyofasini shakllantirishda, ulami ilm-ma'rifatli, diyonatli, yuksak axloqli bo'lishlari bilan birga, zamonaviy texnika va texnologiyalarni puxta o'zlashtirib olishlariga katta ahamiyat berilmoqda. O'zbekiston Davlati fuqarosining ma'naviy qiyofasini belgilovchi fazilatlar-vatanparvarlik, insonparvarlik, milliy g'urur, mehnatsevarlik, baynalminalchilik kabilar maktab va o'qituvchining faol ishtirokida, tarbiyaviy ta'siri ostida shakllanadi.

Bugungi kunda yoshlarimizning nafaqat ilmi balki yuksak axloqiy fazilatlarga ega bo'lishi va bu fazilatlarni, ilmiy salohiyatini namoyon qilib Vatanimiz ravnaqiga hissa qoshmoqda. Yurtboshimiz Oliy Majlisga murojaatnomasida ham yoshlarning ta'lim- tarbiyasiga to'xtalib o'tganlar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasida: "Biz o'z oldimizga mamlakatimizda Uchinchi Renessans poydevorini barpo etishdek ulug' maqsadni qo'ygan ekanmiz, buning uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug'beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratishimiz kerak. Bunda, avvalo, ta'lim va tarbiyani rivojlantirish, sog'lom turmush tarzini qaror toptirish, ilm-fan va innovatsiyalarni taraqqiy ettirish milliy g'oyamizning asosiy ustunlari bo'lib xizmat qilishi lozim.

Ushbu maqsad yo'lida yoshlarimiz o'z oldiga katta marralarni qo'yib, ularga erishishlari uchun keng imkoniyatlar yaratish va har tomonlama ko'mak berish - barchamiz uchun eng ustuvor vazifa bo'lishi zarur. Shundagina farzandlarimiz xalqimizning asriy orzu-umidlarini ro'yobga chiqaradigan buyuk va qudratli kuchga aylanadi.

Shu maqsadda "**Yangi O'zbekiston – maktab ostonasidan, ta'lim-tarbiya tizimidan boshlanadi**", degan g'oya asosida keng ko'lamlil islohotlarni amalga oshiramiz".[1]

Abdulla Avloniy odamlarni xulq xatti-harakat nuqtai nazaridan ikki guruhga bo'ladi: biri yaxshi xulqli kishilar, ikkinchisi yomon xulqli kishilardir. U bunday deydi: Axloq ulamosi insonlarning xulqlarini ikkiga bo'lmishlar: agar nafs tarbiyat topib, yaxshi ishlarni qilurga odat qilsa, yaxshilikka tavsiya bo'lib, "yaxshi xulq" agar tarbiyasiz o'sib, yomon ishlaydurgan bo'lib kesa, yomonligiga tavsiya bo'lib, "yomon xulq atalur".

MULOHAZA VA TAKLIFLAR

Farzand tarbiyasi shaxsiy masala emas, u davlat, jamiyat ahamiyatiga ega bo'lgan buyuk ijtimoiy ishdur, u shu darajada

buyuk ishki, Vatan istiqboli ham, millat taqdiri ham tarbiya bilan bog'liq. Avloniy so'zlari bilan aytganda "tarbiya bizlar uchun yo hayot yo mamot, yo najot yo halokat, yo saodat yo falokat masalasidir". Abdulla Avloniy axloq bergan tar'ifi: Insonlarni yaxshilikg'a chavqruguvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir ilmdur. Yaxshi xulqlarning yaxshiligini, yomon xulqlarning yomonligini dalil va misollar ila bayon qiladurgan kitobni axloq deyilur. Avloniy tarbiyani keng ma'noda tushungan, tarbiyani birgina axloq bilan chegaralab qo'ymaydi. «Sog' tanda, sog'lom aql» degan hikmatning bejiz emasligini yaxshi biladi. U bolaning sog'lig'i haqida qayg'uradi. Uning ta'kidlashicha, badanning salomat va quvvatli bo'lmog'i insonga eng kerakli narsadur. Chunki o'qumoq, o'rganmoq va o'rgatmoq uchun insonga kuchlik, kasalsiz jasad lozimdur.

Avloniyning vijdon haqidagi mulohazalari ham diqqatga sazovor. «Vijdon deb ruhimizga, fikrimizga ta'sir qiladurgon hissiyot, ya'ni sezuv tuymakdan iborat ma'naviy quvvatni aytilur. Biz har vaqt af'olu va harakatimizning yaxshi va yomonligini, foyda va zararligini onjak vijdonimiz ila bilurmiz. Vijdon insonning aql va fikrini haqiqiy mezonidurki, bu tarozu ila o'z kamchiliklarini o'lchab, bilmaq barobar boshqalarning ham fa'ol harakatini sezur. Agar ishlagan ishi sharoit, aql va

hikmatga muvofiq bo'lsa, muhabbat qilur. Qabohat va yomon ishlarni qilsa, nafrat qilur... Vijdon yaxshi ishlarning manbai o'ldig'indin vijdon sohiblari har bir ishni beg'araz, xolis niyat ila ishlar. Shul sababli har kim nazarida maqbul va suyukli bo'lur... Al-hosil, vijdon har kimning af'ol va harakatini ko'rsatadugon musaffo bir oyinadurki, bu ko'zguga chin nazar qilg'on kishi o'z aybu kamchiliklarini tuzatmak harakatida bo'lub, boshqalarning ayb va qusurlarini ohtarmoqg'a vaqti bo'lmas...» [4]. Avloniy tarbiyaning aslini ko'rsatadigan mezon – bu vijdon deydi.

Vatan tuyg'usi eng insoniy, eng mo'tabar tuyg'ulardan biri. Vatan dardi bilan yashamoq, uning baxtidan quvonmoq, u bilan faxrlanmoq kerak. Vatan Onadek muqaddas. Uni qadrlash, e'zozlash, uning shodlik va quvonchiga sherik bo'lish, g'am-hasratini baham ko'rish farzandning burchi. Avloniy vatan va uning oldilagi burchini shunday tushunadi. U deydi: «Har bir kishining tug'ilib o'sgan shahri va mamlakati shul kishining vatani deyilur. Har kim tug'ilgan, o'skon yerini jonidan ortiq suyar. Hatto bu vatan his-tuyg'usi hayvonlarda ham bor. Agar bir hayvon o'z vatanidin - uyuridan ayrilsa, o'z yeridagi kabi rohat farog'atda yashamas. Maishati talx bo'lub, har vaqt dilining bir go'shasida o'z vatanining muhabbati turar» [3; 259-bet].

XULOSA

Farzandlar ham har xil bo‘ladi. Onaning baxtiga sherik bo‘lib, baxtsizligida yolg‘iz tashlab ketuvchi farzandlar ham topiladi. Vatanning ham faqat fusunkor tabiatini, bog‘-rog‘larini hush ko‘radigan, lekin tashvish va g‘amlarini o‘ylamaydigan farzandlari yo‘q emas. Vatanni: u qanday bo‘lmasin, sevish kerak.

«Biz, - deydi Avloniy, - Turkistonliklar o‘z vatanimizni jonimizdan ortiq suyganimiz kabi, arablar arabistonlarini, qumlik issig‘ cho‘larini, eskimo‘lar shimol taraflarini, eng sovuq qor va muzlik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o‘z vatanlarini tashlab hijrat qilurlar edi. Bobolarimiz «Qishi yurtida sulton bo‘lguncha, o‘z yurtida cho‘pon bo‘l, demishlar» [3; 255- bet.).

Ulug‘ allomamiz Abdulla Avloniy oilada bolalar tarbiyasini barvaqt boshlagan ma‘qul degan barcha mutafakkirlarning fikriga qo‘shilgan holda insonning voyaga yetishida ta‘lim-tarbiyaning o‘rni beqiyos ekan, bu jarayonni azaliy an‘analarga tayangan holda ta‘lim-tarbiyani amalga oshirish lozim deb hisoblaydi. Abdulla Avloniyning ta‘lim-tarbiyaga oid oxirgi yozgan asarlarida ilgari surgan ta‘limiy-tarbiyaviy g‘oyalari, ko‘plab nazariy mulohazalari ushbu asarlari qoshidan joy olgan bo‘lib, ularni mufassal tadbiq etish milliy ma‘naviyatimizni xolis anglab yetishda bugungi avlodlar uchun benazir manba va asos bo‘lib xizmat etadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. 2020-yil. 5-bet
2. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. Т.: “Ўқитувчи”, 1992.
3. Авлоний Абдулла. Танланган асарлар. Икки жилдлик. 2-жилд. –Т., Маънавият, 1988. 93-б.
4. Бегали Қосимов, Шухрат Ризаев. Абдулла Авлоний (1878-1934) - <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/milliy-uygonish/begali-qosimov-shuhrat-rizaev-abdulla-avloniy-1878-1934/>
5. Мунавваров А. “Педагогика”. -Т. 1996 й.
6. Мусурмонова О. Ўқувчиларнинг маънавий маданиятини шакллантириш. - Т.: Фан, 1993. -113 б.